

ZDRAVÝ ROZUM VO FILOZOFII THOMASA REIDA

MARTIN NUHLÍČEK, Katedra filozofie a dejín filozofie, FiF UK, Bratislava

NUHLÍČEK, M.: Common Sense in the Philosophy of Thomas Reid
FILOZOFIA 65, 2010, No 5, p. 449

The paper offers a discussion of the concept of common sense in T. Reid's philosophy. Reid criticizes Hume's skepticism, which is in conflict with common sense, as a "deadlock of philosophy". Reid's criticism thus might be seen as naive and "unphilosophical", and therefore missing the point. The author argues, however, that common sense, as used by Reid, is a metaphysical concept. In his view common sense and its principles delimit all plausible philosophizing. He also sees a remarkable affinity between Reid's philosophy and later Wittgenstein's considerations of "the image of the world". Reid's philosophy of common sense is an original philosophical resolution of the problem, which the philosophy "in a deadlock" is facing, as well as an effective criticism of skepticism.

Keywords: Human nature – Metaphilosophy – World-picture – Skepticism – Common sense

Úvod. V súčasných učebniciach filozofie a dejín filozofie, najmä našej proveniencie, sa meno škótskeho filozofa Thomasa Reida (1710 – 1796), zakladateľa a hlavného predstaviteľa tzv. škótskej školy zdravého rozumu, spomína len okrajovo, ak vôbec. Často sa o ňom nedozvieme nič viac než to, že bol odporcom agnostických záverov filozofie D. Huma a že pri vystupovaní proti nim sa odvolával na obyčajný ľudský zdravý rozum, ktorý takéto závery nepripúšťa. To môže vyvolať zdanie, akoby Reid neporozumel Humovi. Sám Hume predsa upozorňuje, že filozofiu nemožno zmiešavať so zdravým rozumom: Na poli filozofie platí skepticizmus, ale v bežnom každodennom živote nemáme inú možnosť, ako riadiť sa tým, čo je pre nás „prirodzené“ (pozri [3], 183 – 185). Reidov útok na Humovu filozofiu z pozícií bežného, „prirodzeného“ zdravého rozumu preto vyznieva ako nelegitímny a naivný pokus o spochybnenie výsledkov filozofického uvažovania na základe ich nesúlady s obyčajnými ľudovými názormi.

Takéto negatívne hodnotenie Reida nie je nové. Jeho obdobu nájdeme už v Kantových *Prolegomenách*: „Nemožno sa bez určitých trápnych pocitov prizerieť, ako... [Humovi] protivníci Reid... [a ďalší] vonkoncom nepochopili úlohu, ktorú vytýčil“ ([4], 427). Kant kritizuje Reida z hľadiska toho, že namiesto „serióznych“ filozofických protiargumentov sa odvoláva na obyčajný zdravý rozum. Ten však v Kantovom chápaní predstavuje povrchný a neadekvátny prostriedok oponovania Humovi: „Protivníci tohto slávneho muža... si vymysleli pohodlnejší prostriedok, ako oponovať, a pritom nevniknúť hlbšie do problematiky, totiž dovolávanie sa *obyčajného ľudského rozumu*. [...] ak nevieme uviesť na svoje ospravedlnenie nič múdre, dovolávame sa ho ako nejakého orákula. Dovolávať sa obyčajného ľudského rozumu... je jeden z rafinovaných výmyslov novších

čas, pričom sa aj najprázdnejší táraj môže smelo pustiť do najdôkladnejšej hlavy a vytrvať v tomto zápase“ ([4], 428).

Nepriaznivé hodnotenie Reidovej filozofie sa stalo na dlhý čas prevládajúcim.¹ O dôvodoch, prečo to tak bolo, sa možno len domnievať. Dá sa predpokladať, že úlohu v tom zohralo nebývalé rozšírenie Kantovho (a neskôr Hegelovho) vplyvu v kontinentálnej i britskej filozofii. Reid bol tým zatlačený do úzadia a upevnila sa jeho negatívna, „kantovská“ reputácia naivného pseudofilozofa.

Bližšie skúmanie Reidovej filozofie však odhaľuje, že takéto jej hodnotenie je pri najmenšom unáhlené, ak nie priam zavádzajúce. V tomto článku sa chcem zamerať na to, ako Reid chápe zdravý rozum, o ktorý sa opiera pri svojej argumentácii proti Humovi; a tiež na to, akú úlohu hrá koncept zdravého rozumu celkovo v jeho filozofii. Tým, ako sa nazdávam, zároveň preukážem, že uvedené negatívne hodnotenie Reida je nesprávne a že tento filozof je hodný pozornosti aj v kontexte súčasného filozofického myslenia.

Filozofia zdravého rozumu. Reid svojou filozofiou založenou na zdravom rozume kriticky reaguje najmä na Humov skepticizmus a agnosticizmus. Jeho filozofia je reakciou na „slepú uličku“ (alebo, ak chceme, krízu) empirickej filozofie, do ktorej sa podľa neho dostala v Humovom podaní. Podobne sa na Humovu adresu vyjadruje aj B. Russell: „V istom zmysle predstavuje Hume absolútny koniec: pokračovať jeho smerom je nemožné“ ([10], 192). Hume totiž narazil na filozofickú nezdôvodnenosť (a nezdôvodniteľnosť) presvedčení o existencii materiálnych predmetov, vlastného *Ja*, kauzálnych spojení a ďalších. Sám Hume k tomuto problému zaujal „naturalistický“ postoj a roviny filozofie oddelil od roviny bežného, každodenného života, v ktorom sme nútení riadiť sa našimi obvyklými presvedčeniami, aj keď im chýba filozofické zdôvodnenie. Odlišný postoj k problému zaujal I. Kant, podľa ktorého sa naše presvedčenia nedajú zdôvodniť čisto empiricky, ako sa o to neúspešne pokúšal Hume, pretože sú spoluutvárané nielen empiriou, ale aj apriórными poznávacími formami, ktoré sú uložené v ľudskom kognitívnom aparáte. Pokúsím sa ukázať, že Reidova filozofia zdravého rozumu nie je naivnou a nezaujímavou reakciou na spomenutú „slepú uličku“ empirickej filozofie, ale že je originálnym riešením nastoleného problému, ktoré sa svojou dômyselnosťou a prepracovanosťou môže porovnávať s ostatnými, známejšími riešeniami.

Reid „diagnostikuje“ krízu, do ktorej sa (podľa neho) dostala empirická filozofia, navonok jednoduchým konštatovaním: *Filozofia sa rozišla so zdravým rozumom*. Filozofia má podľa neho korene v bežnom zdravom rozume, ktorému sa v zásadných veciach nesmie vzoprieť. Jednou z kľúčových črt Reidovej filozofie je neustále zdôrazňovanie, že prípadný konflikt medzi filozofiou a zdravým rozumom sa dá rozhodnúť jedine v prospech zdravého rozumu: „... takéto princípy [zdravého rozumu] sú staršie a majú vyššiu autoritu ako filozofia; tá spočíva na nich ako na svojom základe, nie naopak. Ak by ich dokázala prevrátiť, ostala by pochovaná pod ich ruinami, avšak všetky prostriedky filozofickej subtilnosti sú na tento účel prislabé“ ([7]; cit. podľa [9], 206).

¹ Publikácie, ktoré ukazujú Reida v pozitívnejšom svetle než Kant, sa vo väčšej miere objavili až v poslednej štvrtine 20. storočia.

Na druhej strane treba zdôrazniť, že Reidova filozofia zdravého rozumu nechce nahradiť filozofiu zdravým rozumom; je to filozofovanie, ktoré je ale vedené požiadavkou ostať v súlade s tým, čo nám hovorí zdravý rozum (bližšie pozri [9], 203 – 205). „V praxi“ to vyzerá tak, že filozof musí rešpektovať bežné významy slov a tiež bežné presvedčenia, ktoré ľudia obyčajne nadobúdajú a zastávajú. V prípade, že filozof mení to, čo je bežné, musí na zmenu dôrazne upozorniť a uviesť dôvody, prečo tak robí ([8], 29 – 30). Zdravý rozum tak vytyčuje akési „mantinely“ filozofovej svojvôli a núti ho, aby sa vyjadroval jasne a zrozumiteľne a svoje myšlienky formuloval tak, aby boli pochopiteľné a prijateľné aj pre uvažujúcich, no do filozofie nezasvätených ľudí. Reid tým neglorifikuje populárne názory nefilozofov; ale vyžaduje, aby filozof, ktorý hodlá protirečiť týmto názorom, vysvetlil, v čom je bežne rozšírená mienka chybná a prečo je jeho riešenie lepšie. „Bremeno dôkazu“ podľa Reida teda spočíva na tom, kto chce protirečiť zdravému rozumu, pričom aj predložené filozofove „dôkazy“ sa majú posudzovať opäť len pomocou zdravého rozumu: „Keď nás filozofi chcú poučovať, musíme si so sebou priniesť staré svetlo zdravého rozumu a pomocou neho posudzovať nové svetlo, ktoré nám predostiera filozof. Ale keď od nás vyžaduje, aby sme staré svetlo úplne zhasli, aby sme mohli nasledovať to nové, je to dôvod mať sa na pozore“ ([8], 14 – 15).



Thomas Reid

zovaní filozofi neuviedli žiadne (dobré) dôvody v prospech toho, že opustili pôdu zdravého rozumu a namiesto bežných presvedčení presadzovali svoje filozofické doktríny. Napríklad o perцепnej teórii ideí Reid hovorí, že „... autori, ktorí hovorili o ideách, vo vše-

Reid kritizuje skeptikov (najmä Huma) práve z hľadiska toho, že sa odklonili od zdravého rozumu. Vo svojej kritike upozorňuje, že skeptickí filozofi sa dopustili všetkých uvedených prehreškov proti zdravému rozumu. Po prvé, niektoré slová používali v špecifických významoch, pričom dostatočne neupozornili na zmenu bežného významu. Týka sa to najmä výrazu „idea“, ktorý je v Humovej filozofii kľúčový a pod ktorým Hume chápe špecifický perцепný objekt, zatiaľ čo v bežnom chápaní sa význam tohto výrazu skôr blíži k významu slova „myšlienka“. Po druhé, skeptici hlásali tvrdenia, ktoré sú v priamom rozpore s bežnými, na zdravom rozume sa zakladajúcimi presvedčeniami (napríklad že materiálny svet neexistuje, resp. že je pre nás nepoznateľný a ďalšie). Po tretie, a to je najzávažnejšia Reidova námietka, podľa jeho názoru ním kriti-

obecnosti pokladali ich existenciu za samozrejmu, za vec, ktoru nemožno spochybňovať; a tie argumenty, ktoré mimochodom spomenuli, aby ju dokázali, sa zdajú byť príliš slabé na to, aby potvrdzovali záver“ ([8], 215 –216).²

Reid používa koncept zdravého rozumu na to, aby poukázal na neplauzibilitu takej filozofie, ktorá bez (dostatočného) vysvetlenia zavrhuje naše bežné presvedčenia a namiesto nich kladie rôzne „špekulácie“. Dobrým príkladom je podľa neho vývin britskej empirickej filozofie: Lockov „prehrešok“ proti zdravému rozumu, ktorého sa dopustil tým, že svoju teóriu percepcie založil na takom špekulatívnom prvku, akým sú idey, a ktorý viedol vo svojich dôsledkoch až k Humovmu skepticizmu, ktorý je tak vo filozofii, ako aj v bežnom, každodennom živote pozitívne nepoužiteľný (pozri [8], 162 – 163).

Reidova pozícia však nie je len kritická, ale aj konštruktívna – z pozícií zdravého rozumu totiž nielen kritizuje špekulatívnu filozofiu a „diagnostikuje“ krízu, do ktorej sa dostala empirická filozofia, ale aj ukazuje, že je možné vybudovať filozofiu, ktorá je v súlade so zdravým rozumom. Buduje tak svoj filozofický systém spočívajúci na niekoľkých základných tvrdeniach, ktoré sú podľa neho najvšeobecnejšími zákonitosťami prírody a ľudskej prirodzenosti a ktoré zároveň neprotirečia bežnému zdravému rozumu. Reid tieto tvrdenia nazýva *princípy zdravého rozumu*. Ide o princípy, ktoré odrážajú bežné, všeobecne rozšírené presvedčenia o rozličných otázkach, ktoré boli tradične predmetom aj filozofického uvažovania. Uvádza spolu dvanásť takýchto princíпов, ktoré tematicky siahajú od spoľahlivosti našich kognitívnych schopností cez otázky osobnej identity a slobodnej vôle až po tézu o uniforme prírodných dejov (podrobne pozri [8], 614 – 643).³

Reid sa k princípom zdravého rozumu dopracoval pomocou indukcie. Ako upozorňuje R. Nichols, Reid bol obdivovateľom F. Bacona a I. Newtona a ich metodológie (pozri [6], 15 – 16). Reid sa na rozdiel od jeho predchodcov, britských empirikov, v súlade so zdravým rozumom nezamerával výlučne na oblasť mentálnych javov, ale na našu bežnú, „prirodzenú“ skúsenosť a názory, z ktorých zovšeobecnením získal princípy zdravého rozumu. Nemusel pritom robiť empirické skúmanie skutočností; stačilo, aby sa sústredil

² Reidov interpretátor N. Wolterstorff upozorňuje, že takéto vyjadrenie je azda príliš prehnané. Filozofii (vrátane tých, ktorých kritizuje Reid) predsa obyčajne podávajú zdôvodnenia svojich tvrdení, predovšetkým v takých prípadoch, keď sú ich tvrdenia v rozpore s bežným zdravým rozumom. Reid a ním kritizovaní skeptici sa teda odlišujú skôr v tom, že skeptici predpokladali, že podali dostatočné dôkazy v prospech svojich tvrdení, zatiaľ čo Reid ich dôkazy neuznal ako dostatočne presvedčivé (pozri [13], 246 – 247).

³ 1. Každá vec, ktorej som si vedomý, existuje. 2. Myšlienky, ktorých som si vedomý, sú myšlienkami môjho Ja. 3. Udalosti, ktoré si jasne pamätám, sa skutočne stali. 4. Moja osobná identita a nepretržitá existencia sú zaručené až potiaľ, pokiaľ siahajú moje spomienky. 5. Veci, ktoré zmyslami jasne vnímam, skutočne existujú a sú také, aké ich vnímam. 6. Do istej miery mám moc nad svojím konaním a dokážem usmerňovať svoju vôľu. 7. Prirodzené schopnosti, pomocou ktorých odlišujem pravdu od omylu, ma nezavádzajú. 8. Iní ľudia sú živé a inteligentné bytosti. 9. Správanie a reč ľudí naznačujú ich myšlienky a vnútorný stav. 10. Svedectvo druhých a názory autorít majú na ľudí určitý vplyv. 11. Mnohé udalosti, ktoré súvisia s ľudským konaním, je možné vzhľadom na okolnosti do určitej miery predvídať. 12. Prírodné fenomény sa v budúcnosti vyskytnú v podobných podmienkach podobným spôsobom, ako sa vyskytli v minulosti.

na bežnú ľudskú skúsenosť, jazyk a konanie, v ktorých, ako sa sám vyjadruje, sa odrážajú spoločné črty platné pre všetkých ľudí (pozri [8], 54 – 56).

Reidovým princípom zdravého rozumu možno pripísať niekoľko významných charakteristík: 1. sú univerzálne zastávané ľudstvom; 2. prejavujú sa v spôsobe, akým používame jazyk; 3. ich popieranie je nielen nepravdivé, ale aj sprevádzané pocitom absurdnosti; a 4. sú samozrejmé [self-evident], t. j. neakceptujeme ich na základe nejakých dôvodov alebo faktov, ale kvôli ich vlastnej povahe (pozri [9], 49). Tieto princípy reprezentujú to, čo vedome alebo nevedomky prijímame ako platné a nepochybné v bežnom, praktickom živote i pri teoretickom uvažovaní. Filozof sa môže pokúsiť reflektovať niektorý princíp zdravého rozumu a predstaviť si situáciu, v ktorej by neplatil (napríklad keby nás zmysly principiálne klamali alebo keby príčiny nevyvolávali svoje doterajšie účinky a pod.). No negáciám princípov zdravého rozumu nemôžeme skutočne veriť ani podľa nich konať; to podľa Reida nie je v ľudských silách. Človek „... môže zvädzať ťažký zápas, aby prestal veriť informáciám svojich zmyslov, podobne ako človek, ktorý pláva proti prúdu. Ale beda! Je to márne... Lebo napokon, keď vyčerpá všetku svoju silu v zbytočnom zápase, prúd ho strhne spolu so všeobecným davom tých, čo sú presvedčení“ ([7]; cit. podľa [13], 230).

Princípy zdravého rozumu v rámci Reidovho filozofického systému slúžia ako zdôvodňovacia báza pre všetky ostatné, z nich odvodené tvrdenia. Sú to princípy, ktoré nie sú odvodené z iných princípov a ktoré sú zdôvodnené samy od seba; sú to prvé princípy vo fundacionalistickom zmysle. K tomu treba pridať ešte jeden ich dôležitý znak: Medzi princípy zdravého rozumu patria iba presvedčenia, ktoré nie sú čisto osobné, ale sú charakteristické pre ľudí ako takých. Reidove princípy zdravého rozumu možno teda definovať ako *všeobecne zdieľané prvé princípy* (pozri [13], 223).⁴

Presvedčenia či tvrdenia zdravého rozumu sú východiskovým bodom, z ktorého Reid vychádza pri budovaní svojho filozofického systému. Je nám „prirodzene“ dané, že o nich nedokážeme nebyť presvedčení; sú pre nás samozrejmé a všetky ostatné presvedčenia z nich môžu čerpať svoje zdôvodnenie. Z takéhoto chápania princípov zdravého rozumu vychádza aj Reidova kritika skeptikov: Vytýka im najmä to, že ich závery proti-rečia presvedčeniam zdravého rozumu. Hovoria niečo, čomu nikto, ani samotní skeptici, nedokáže naozaj veriť, no jednako svoje závery naďalej tvrdia. V Reidových očiach sa preto skeptici javia ako pokrytci: „... v celých dejinách filozofie sa nedočítame o žiadnom skeptikovi, ktorý by bol vstúpil do ohňa alebo vody, pretože neveril vlastným zmyslom... Na základe toho máme oprávnený dôvod tvrdiť, že filozofia nikdy nedokázala premôcť prirodzenú vieru ľudí v ich zmysly; a že všetky ich dômyselné argumenty proti tejto viere nikdy nedokázali presvedčiť ani ich samotných“ ([8], 115 – 116).

⁴ Pre spresnenie treba uviesť, že všeobecná rozšírenosť zastávania princípov zdravého rozumu v Reidovom ponímaní neznamená, že sú o nich presvedčení absolútne všetci ľudia. Reid hovorí o niekoľkých výnimkách, ktorými sú malé deti, „blázni“ a filozofi, ktorí oponovali zdravému rozumu (pozri [8], 114 – 116). Podľa N. Wolterstorffa by v tomto prípade bolo vhodnejšie namiesto „všetci ľudia“ povedať „všetci normálni dospelí“; aj keď pripúšťa, že explikovať všetky kvalifikácie, ktoré určujú, kto je „normálny dospelý“, je zrejme nemožné (pozri [13], 224 – 225).

No aj Reidova kritika sa v očiach tradične zmysľajúcich filozofov môže javiť ako neúčinná. P. de Bary poukazuje na to, že Reidov zoznam princípov zdravého rozumu nemusí uspokojiť naše „filozofické očakávania“: „Na prvý pohľad vyzerá tento zoznam ako netrpezlivé obchádzanie všetkých otázok, jednej po druhej, ktorých kladenie filozofi považovali za najdôležitejšie a ich zodpovedanie za najzložitejšie“ ([1], 32). Reidovi možno vyčítať, že síce správne odhalil, že niektoré rozšírené presvedčenia sú pre ľudí psychologicky neodvratné, ale to ešte nezaručuje, že tieto presvedčenia spĺňajú aj prísnejšie epistemické kritériá, t. j. že sú skutočne pravdivé. Veď medzi všeobecne rozšírenými presvedčeniami sa v minulosti často nachádzali aj také, ktoré sa napokon ukázali ako nepravdivé (napríklad že Slnko obieha okolo Zeme).⁵ Pri riešení tohto problému, ako aj ďalších nastolených problémov je potrebné pozrieť sa na vec z iného hľadiska.

Metafilozofia zdravého rozumu. Na vyjasnenie a lepšie pochopenie rôznych črt, ako aj významu Reidovej filozofie zdravého rozumu je potrebné zamerať sa na charakteristiku Reidovho chápania samotného zdravého rozumu. Chcem obhajovať myšlienku, že u Reida je zdravý rozum *metafilozofickým princípom*, t. j. princípom, ktorý určuje „ducha“ filozofovania o ktoromkoľvek jednotlivom filozofickom probléme. Zdôrazňujem však, že sám Reid nehovorí o zdravom rozume explicitne ako o metafilozofickom princípe. Chcem obhajovať skôr špecifickú interpretáciu Reidovho filozofického zámeru, ktorá sa dá podložiť textovou evidenciou a ktorá podľa môjho názoru prepája rôzne stránky Reidovej filozofie a pomáha aj lepšie porozumieť viacerým jeho myšlienkam. Chápanie zdravého rozumu ako metafilozofického princípu umožňuje, ako sa nazdávam, interpretovať Reidovu filozofiu ako originálnu „diagnózu“ krízy britskej empirickej filozofie a zároveň je i povšimnutiahodným návrhom na jej „terapiu“.

Reid definuje zdravý rozum nasledovne: „Zdravý rozum [common sense] je miera súdnosti, ktorá je spoločná tým ľuďom, s ktorými dokážeme komunikovať a udržiavať styk“ ([8], 557). Podľa Reida zdravý rozum súvisí so súdením o veciach; umožňuje nám rozpoznať a poňať to, čo je samozrejmé a neodvodené z iných presvedčení či tvrdení (pozri [8], 567). Všetkých ľudí, „s ktorými dokážeme komunikovať a udržiavať styk“, teda všetkých tých, s ktorými sa úspešne dorozumievame a kooperujeme s nimi v praktických záležitostiach bežného života, vedie zdravý rozum k uznaniu pravdivosti tých istých (samozrejmych) tvrdení. Tieto tvrdenia, spoločne zastávané všetkými ľuďmi, ktorí majú zdravý rozum, označuje Reid práve ako princípy zdravého rozumu.

No mnohé Reidove vyjadrenia o zdravom rozume nie sú celkom jednoznačné. Reid používa tento výraz v rôznych kontextoch a významoch; to, čo ním označuje, variuje od schopnosti mysle až po metodologický, sémantický či metafyzický princíp (podrobnejšiu klasifikáciu Reidových použití výrazu „zdravý rozum“ uvádza napr. R. Nichols; pozri [6],

⁵ N. Rescher upozorňuje, že medzi presvedčenia zdravého rozumu nemôžu patriť všetky bežne rozšírené presvedčenia, lebo medzi nimi sa nachádzajú aj rôzne povery, predsudky atď. Upozorňuje, že treba dbať na rozdiel medzi bežnými, populárnymi presvedčeniami [common beliefs] a presvedčeniami zdravého rozumu [common sense beliefs], ktoré sú podľa neho späté s ľudským konaním a napĺňaním potrieb v zmysle všeobecnej, všeľudskej platnosti (bližšie pozri [9], 37 – 39).

21 – 22)). Navyše, Reid v rôznych kontextoch alternuje aj sám výraz „zdravý rozum“ s inými, jemu príbuznými výrazmi, ako sú „bežné chápanie“, „bežné presvedčenie“, „bežná rozumnosť“ [prudence], „bežné cítenie“ [sentiments], „bežný jazyk“, „bežný život“ a ďalšie.⁶ V dôsledku toho sa centrálny pojem Reidovej filozofie, zdravý rozum, javí ako mäťúci element a jeho explikácia ako nesmierne zložitá.

Som však presvedčený, že naznačeným ťažkostiam sa dá vyhnúť. Reid síce používa výraz „zdravý rozum“ vo viacerých rôznych významoch a na viacerých miestach používa rôzne iné, príbuzné výrazy, ale predsa existuje spôsob, ako zjednotiť túto rôznorodosť. Je ním interpretácia, podľa ktorej sa Reid opiera o zdravý rozum nie ako o akúsi schopnosť mysle, ale ako o *metódu zdravého rozumu*.⁷ Nie je to princíp, na ktorom by Reid budoval svoj filozofický systém ako na základnom kameni, ale je to skôr prizma, cez ktorú Reid nahliada na všetky otázky vrátane tých filozofických. Zdravý rozum tak určuje „ducha“ Reidovho filozofovania bez ohľadu na jeho konkrétny predmet. Je konečným sudcom všetkých, aj filozofických debát a sporov: „Preto je to tak, že spory veľmi často končia odvolávaním sa na zdravý rozum“ ([8], 559). V tomto chápaní má zdravý rozum u Reida funkciu *metafilozofického princípu*. Zdravý rozum predurčuje Reidov postoj ku ktorejkoľvek konkrétnej filozofickej otázke. Reidove filozofické názory sú určované tým, o čom sme podľa neho presvedčení „z dôvodu našej prirodzenosti“, teda tým, čo nám hovorí zdravý rozum a o čom nedokážeme byť presvedčení.

Reid vlastne poukazuje na to, že u všetkých ľudí existujú presvedčenia, s ktorými „sa nedá hýbať“; presvedčenia, ktoré ľudia zastávajú nevyhnutne, bez možnosti veriť ich opaku. Reidovo ponímanie zdravého rozumu v tomto ohľade pripomína vyjadrenia (neskorého) L. Wittgensteina o obraze sveta. Obaja autori hovoria o tom istom fenoméne – o akomsi „pozadí“ či „rámci“, ktorý umožňuje celý náš systém myslenia a s ním súvisiaci praktický život a ktorý je spoločný všetkým ľuďom. Na túto podobnosť medzi nimi upozorňuje aj interpretátor Reidovej filozofie N. Wolterstorff, podľa ktorého tak Reid, ako aj Wittgenstein síce pristupujú k danému problému jedinečným spôsobom, ale podobností medzi nimi sú neprehliadnuteľné (pozri [13], 231 a n.).

Obaja autori zdôrazňujú, že na to, aby sme mohli racionálne uvažovať i prakticky

⁶ V anglickom jazyku, ktorým píše Reid, sa všetky uvedené výrazy začínajú prídavným menom „common“, ktoré sa dá preložiť ako „bežný“, „obvyklý“, alebo „spoločný“. Tým istým prídavným menom sa začína aj výraz „common sense“, ktorý sa však do slovenčiny tradične prekladá ako „zdravý rozum“. Jeho doslovnejší preklad by mohol byť „bežné vnímanie“ či „bežné ponímanie“. Teda slovenský jazyk zahmlieva jasnú súvislosť, ktorá existuje v angličtine medzi „zdravým rozumom“ a jemu príbuznými výrazmi, ktoré používa Reid.

⁷ K takémuto chápaniu sa prikláňajú aj viacerí interpretátori Reidovej filozofie (pozri napr. [6], 22). L. Marcil-Lacoste rozvíja myšlienku, že Reidova metóda zdravého rozumu má byť filozofickou obmenou metódy, ktorú Reid „zdedil“ od Bacona a Newtona: „Reidova doktrína zdravého rozumu je revolučnou filozofickou procedúrou, v rámci ktorej je testovanie racionálnych argumentov sprevádzané experimentálnym objavením prirodzených zákonitostí toho, čo je samozrejme, a ďalšími experimentálnymi objavmi ich implikácií“ ([5], cit. in [6], 22).

konat', musíme niektoré veci považovať za samozrejme [take for granted].⁸ Wittgenstein si v tomto ohľade všima najmä také činnosti, ako sú predkladanie dôvodov, hľadanie evidencie, pochybovanie, kladenie otázok a pod.: „Každé overovanie, potvrdzovanie a vyvracanie hypotézy sa deje už v rámci nejakého systému. A tento systém nie je nejakým viac či menej ľubovoľným a pochybným východiskom všetkých našich argumentov, ale patrí k podstate toho, čo nazývame argumentom. Systém nie je ani tak východiskom, ako skôr živlom argumentov“ ([12], 105).⁹ „Nemôžeme experimentovať, ak tu nie sú veci, o ktorých nepochybujeme“ ([12], 337). Wittgenstein pripúšťa možnosť, že medzi vecami, ktoré považujeme za samozrejme, sú aj veci, ktoré vždy boli a sú také pre všetkých ľudí: „Naším úvahám a bádaniám to dáva ich formu. Kedysi to možno bolo sporné. Možno to však už od nepamäti patrí ku *kostru* celého nášho uvažovania“ ([12], 211).¹⁰

Wittgenstein však zdôrazňuje, že tieto veci, ktoré nevyhnutne považujeme za samozrejme a ktoré sú pozadím vykonávania našich myšlienkových i praktických činností, nemajú formu tvrdení, ktorých nevyhnutnú pravdivosť by sme si bezprostredne uvedomovali, ale skôr sú dané v spôsoboch nášho konania: „No zdôvodňovanie, legitimizovanie evidencie má svoj koniec; – týmto koncom však nie je to, že nám isté vety bezprostredne svitnú ako pravdivé, teda akési *videnie* z našej strany, ale naše *konanie*...“ ([12], 204). „Koncom však nie je nezdôvodnený predpoklad, ale nezdôvodnený spôsob konania“ ([12], 110). Reidovsky povedané, pevným rámcem, ktorý určuje charakter našich činností, nie je súbor nejakých (nespochybniteľne zdôvodnených) poznatkov, ale je to naše konanie, tak, ako je to pre nás prirodzené; je to vykonávanie činností podľa *zdravého rozumu*. Táto množina našich činností „... nie je zdôvodnená. Nie je rozumná (alebo nerozumná). Je tu – tak ako náš život“ ([12], 559).

Veci, ktoré považujeme za samozrejme, patria síce k podstate nášho systému myslenia, no málokedy majú formu explicitných presvedčení. Ich explikácia nie je nemožná, ale vyžaduje si rozsiahlu detailnú reflexiu: „Veci, ktoré sú pre mňa pevné, sa neučím explicitne. Môžem ich *nájsť* dodatočne, ako rotačnú os otáčajúceho sa telesa“ ([12], 152). Podobne hovorí o týchto samozrejmych veciach aj Reid: „Ľudia sa ich nemusia učiť,“ pretože ich nadobúdajú implicitne pri učení sa ostatných vecí. A pokračuje: „Každý človek s normálnym chápaním ich pozná; alebo aspoň s nimi ochotne súhlasí, len čo sú vy-

⁸ Wittgenstein v tomto zmysle hovorí o *vetách*, ktorých opak v skutočnosti nemôžeme tvrdiť, zatiaľ čo Reid spomína *presvedčenia*, ktorých opak v skutočnosti nedokážeme zastávať. Akokoľvek významný je tento rozdiel, z hľadiska cieľov tejto práce nie je kľúčový, a preto v ďalšom naň nebudem dôsledne prihliadať.

⁹ Pri citovaní Wittgensteinovej práce *O istote* [12] sa budem pridrižovať zaužívaného zvyku, podľa ktorého sa neuvádza číslo strany, ale číslo citovanej Wittgensteinovej poznámky.

¹⁰ M. Szapuová upriamuje pozornosť na rôzne aspekty vzťahu medzi vetami, ktoré sú pre nás „pevné“, a vetami, ktoré môžeme testovať a pochybovať o nich (pozri [11], 64 – 66). Azda najlepšie to podľa nej ilustruje Wittgensteinova metafora o rieke a jej koryte: Na jednej strane koryto musí byť pevné, aby vymedzovalo riekku, ale na druhej strane sa samo koryto môže meniť v čase: „Rozlišujem však medzi pohybom vody v koryte rieky a posunom koryta; hoci medzi nimi nie je ostrá hranica“ ([12], 97). Teda vždy musíme brať určité vety ako samozrejme (tie, ktoré tvoria „kostru“ nášho uvažovania), hoci aj tie sa môžu v čase čiastočne obmieňať.

slovené a pochopené“ ([8], 31). Reid sa nazdával, že našiel tieto najzákladnejšie presvedčenia, od ktorých závisí všetko myslenie a konanie, a uviedol ich v podobe dvanástich princípov zdravého rozumu.

Wittgenstein upozorňuje, že tieto najzákladnejšie presvedčenia sú hlboko a pevne zakotvené v systéme našich presvedčení, a teda nedokážeme sa ich (len tak) vzdať. Nezastávame ich preto, že by sme sa tak boli rozhodli, ale preto, že nemáme inú alternatívu; sú totiž (implicitným) rámcom všetkých našich myšlienkových i praktických činností: „To znamená, *otázky*, ktoré kladieme, a naše *pochybnosti* spočívajú na tom, že isté vety sú z pochybnosti vyňaté, sú to akoby pánty, okolo ktorých sa tieto otázky a pochybnosti otáčajú“ ([12], 341). Tento nevyhnutne akceptovaný podklad či pozadie myslenia a konania Wittgenstein nazýva „*obraz sveta*“: „Mám určitý obraz sveta. Je pravdivý alebo nepravdivý? Predovšetkým je podkladom všetkého môjho bádania a tvrdenia“ ([12], 162). „Svoj obraz sveta však nemám preto, že by som sa o jeho správnosti presvedčil; ani nie preto, že by som bol presvedčený o jeho správnosti. Naopak, je to zdedené pozadie, na ktorom rozlišujem pravdu od nepravdy“ ([12], 94).

Wittgenstein nezdieľa Reidovu ambíciu explikovať presný zoznam všetkých presvedčení, ktoré tvoria spomínané pozadie. V ďalších ohľadoch však medzi nimi existujú význačné podobnosti. Obaja autori sa zhodujú v tom, že nedokážeme uviesť dôvody, prečo takéto veci považujeme za samozrejmé; prečo ich nedokážeme prestať akceptovať; a prečo si ich len málokedy uvedomujeme alebo sa ich učíme explicitne (podrobnejšie k podobnostiam medzi Reidom a Wittgensteinom pozri ([13], 241 – 242)). Reidovo nabádanie filozofovať „v súlade so zdravým rozumom“ je vlastne nabádaním na to, aby filozofi nehlásali a neobhajovali názory, ktoré sú v konflikte s nevyhnutne prijímaným pozadím či rámcom nášho uvažovania a konania; t. j. s presvedčeniami, ktoré tvoria náš „obraz sveta“. Fakt, že táto podmienka nebola dodržaná, teda fakt, že vývin britskej empirickej filozofie dospel vo filozofii D. Huma až k spochybneniu takých vecí, ktoré za bežných okolností považujeme za samozrejmé (ako sú napr. existencia či poznateľnosť materiálneho sveta, vlastného Ja, kauzálnych spojení a pod.), je podľa Reida hlavnou príčinou krízy filozofie, spomínanej na začiatku tohto článku. Z Reidovej perspektívy platí, že týchto základných presvedčení sa nemožno „dotknúť“ pochybnosťou, lebo tým by sa narušil rámec nášho myslenia, ktorý definuje napríklad aj to, čo je to vôbec pochybnosť: „Ak by niekto bol taký skeptický, že by popieral [nespochybniteľnosť takýchto presvedčení]..., neviem, akými dôvodmi by ho bolo možné presvedčiť“ ([8], 594).¹¹

Reid si myslí, že dôvodom, prečo niektoré veci považujeme za samozrejmé, je ľudská prirodzenosť: „Ak existujú určité princípy..., u ktorých nás konštitúcia našej prirodzenosti vedie k tomu, aby sme im verili, a ktoré nevyhnutne považujeme za samozrejmé v bežných záležitostiach života..., tak tie nazývame princípmi zdravého rozumu; a to, čo je s nimi v očividnom protiklade, nazývame absurdným“ ([7]; cit. podľa [13], 223).¹²

¹¹ Kritiku takéhoto „bezbrehého“ skepticizmu nájdeme aj u Wittgensteina: „Kto by chcel pochybovať o všetkom, ten by sa k pochybovaniu ani nedostal. Sama hra pochybovania už predpokladá istotu“ ([12], 115).

¹² Wittgenstein v tomto zastáva podobný názor ako Reid, až na jeden malý rozdiel: Wittgenstein

Ludská prirodzenosť a zdravý rozum sú u Reida úzko previazané. Pri myšlienkových i praktických činnostiach sa naša prirodzenosť prejavuje práve prostredníctvom zdravého rozumu. Zdravý rozum stelesňuje „optiku“, cez ktorú ponímame svet; ponímanie sveta prostredníctvom nej je to, čo je pre nás prirodzené. „Optika“ zdravého rozumu je definovaná určitými presvedčeniami, ktoré sú pre nás spravidla len implicitné, ale zároveň sú pevné, nedotknuteľné pochybnosťou. Tieto presvedčenia tvoria náš „obraz sveta“, v rámci ktorého sa pohybuje každé naše uvažovanie i konanie; jeho základné zložky sa pokúsil explikovať Reid v podobe princípov zdravého rozumu. V tomto zmysle je zdravý rozum metafizofickým princípom, ktorý vychádza z našej prirodzenosti a zároveň na ňu poukazuje.

V závere ostatnej citovanej pasáže Reid hovorí, že to, čo je v protiklade k zdravému rozumu, „nazývame absurdným“. Teda ide o veci nielen nepravdivé, ale aj priečiace sa zaužívaným spôsobom uvažovania a konania, v dôsledku čoho sú sprevádzané pocitom absurdnosti. V tomto bode sa ukazuje *normatívny* rozmer Reidovej koncepcie zdravého rozumu. Presvedčenia zdravého rozumu predstavujú normu; sú to nielen tie presvedčenia, ktoré ľudia fakticky zdieľajú, ale zároveň tie, ktoré by ľudia mali zdieľať. Táto normatívnosť sa prejavuje najmä v tom, že ak tvrdenia nejakého človeka „vybočia z koľají“ zdravému rozumu, tak sú nielen označené za nepravdivé, ale ten, kto ich tvrdí, je zároveň aj napomínaný a naprávaný: „Tomu, kto by chcel namietat' voči nepochybným vetám, by sme jednoducho mohli povedať ‚ale nezmysel!‘. Teda nie odpovedať mu, ale napomenúť ho“ ([12], 495). A ak by odmietol poslúchnuť takéto upozornenie, stal by sa terčom výsmechu alebo by bol pokladaný za „blázna“: „Viem len o dvoch výnimkách, ktoré možno predložiť proti tejto všeobecnej viere ľudstva. Prvou výnimkou sú niektorí blázni... Druhú výnimku... predstavujú niektorí filozofi,“ ktorých tvrdenia protirečia zdravému rozumu, dodáva Reid ([8], 114 – 115). Zdravý rozum tak vymedzuje to, čo je „normálne“. ¹³ Reidova kritika skepticizmu tým získava ďalší rozmer: Skepticizmus je nenormálny, a preto skeptikov treba napomenúť (to Reid robí priebežne v celej svojej práci), inak nemôžu byť partnerom v rozumnej diskusii. Totiž, povedané spolu s Wittgensteinom: „Rozumný človek isté pochybnosti nemá“ ([12], 220).

Záver. Som presvedčený o tom, že Reid mal v úmysle svojou filozofiou zdravého rozumu upozorniť práve na to, že niektoré presvedčenia sú pre nás prirodzené, dané všetkým zdravým rozumom, a preto sú pre nás nevyhnutné. Z tohto dôvodu sa o nich nedá skutočne pochybovať; ak by to nejaký filozof robil, tak by si takpovediac „podpíli konár sám pod sebou“, lebo tieto presvedčenia určujú náš spôsob nahliadania na

netvrdí, že isté veci považujeme za samozrejmé, lebo nás k tomu vedie naša prirodzenosť, ale že prirodzenosť našich *činností* vyžaduje, aby sme pri ich vykonávaní považovali isté veci za samozrejmé.

¹³ Normatívitú zdravého rozumu si povšimol už Descartes, keď (s nádychom ironie) poukázal na to, že žiadny človek si neprizná nedostatok zdravého rozumu, lebo tým by sa vydellil spomedzi normálnych ľudí: „Najlepšie na svete je podelený zdravý rozum, lebo každý si myslí, že ho má toľko, že ani tí, čo sa dajú hocičím iným len veľmi ťažko uspokojiť, obyčajne si ho nežiadajú viac, než ho majú“ ([2], 25).

svet. To je podľa môjho názoru jadro Reidovej kritiky skepticizmu, ako aj jeho „diagnózy“ „slepej uličky“, do ktorej sa dostala britská empirická filozofia. „Terapia“, ktorú Reid ponúka, pripomína tú wittgensteinovskú: Spočíva v prihliadaní na to, že existujú presvedčenia, ktoré tvoria „rámec“ každej diskusie, a preto nemôžu byť predmetom žiadnej z nich; na tieto presvedčenia možno nanajvýš poukázať a rešpektovať ich.

Myslím, že Reid skôr „cítil“, než jasne identifikoval tento bod, v ktorom sa skeptická filozofia dopustila „chyby“. Skeptické tvrdenia, ktoré nie sú v súlade so zdravým rozumom, sa Reidovi javili ako nenormálne a absurdné. Chcel upozorniť na tento problém, vrátiť filozofiu „späť na zem“, ale, ako sa zdá, na rôznych miestach vo svojej práci na to využil rozličné spôsoby. Nepoužíval zakaždým striktnie tie isté výrazy v tých istých významoch; formulácie jednotlivých výpovedí prispôboval konkrétnemu kontextu a zámeru, pričom však nestrácal zo zreteľa svoj hlavný cieľ. Táto domnienka vysvetľuje mnohorakosť výrazov, ako aj mnohorakosť významov výrazu „zdravý rozum“, ktoré Reid používal, keď upozorňoval na fenomén zdravého rozumu a s ním súvisiace javy. Inými slovami, myslím, že zdravý rozum (ako metafizofický princíp) utvára Reidov „metapostoj“ ku všetkým jednotlivým filozofickým témam, pričom v rámci každej z nich sa môže manifestovať v podobe iných konkrétnych vyjadrení.

Nazdávam sa, že chápanie primárneho pojmu Reidovej filozofie, zdravého rozumu, ako metafizofického princípu poskytuje odpovede na otázky a výzvy, ktoré som uviedol v tomto texte. Po prvé, Reidova kritika Humovho skepticizmu z pozícií zdravého rozumu nevyznieva vo svetle tejto interpretácie ako nelegitímna, naivná alebo neseriózna. Po druhé, negatívna filozofická reputácia Reida, spomínaná v úvode tohto článku, je preto nesprávna; jeho filozofia zdravého rozumu je vskutku originálnou a dômyselnou reakciou na problém „slepej uličky“ britskej empirickej filozofie. A po tretie, neobstojí ani námietka, že Reid síce odhaľuje to, čo je pre ľudí psychologicky neodvratné, ale to ešte nezaručuje, že to spĺňa aj epistemologické kritériá. Naopak, Reid poukazuje na to, že presvedčenia, ktoré sú pre ľudstvo všeobecne neodvratné, práve definujú priestor, v ktorom sa uplatňujú akékoľvek epistemologické kritériá; preto sa ich táto otázka vôbec netýka, jednoducho „sú tu – tak ako náš život“. Tieto záverečné poznámky, ako verím, potvrdzujú plauzibilitnosť a spätne podporujú predložené chápanie zdravého rozumu vo filozofii Thomasa Reida.

LITERATÚRA

- [1] BARY, P. de: *Thomas Reid and Scepticism. His Reliabilist Response*. London and New York: Routledge 2002.
- [2] DESCARTES, R.: *Rozprava o metóde*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1954.
- [3] HUME, D.: *A Treatise of Human Nature*. Ed.: L. A. Selby-Bigge. Oxford: Clarendon Press 1968.
- [4] KANT, I.: Prolegomena ku každej budúcej metafyzike, ktorá sa bude môcť nazývať vedou. In: Várossová, E. (ed.): *Novoveká racionalistická filozofia. Antológia z diel filozofov*. Bratislava: Epona 1970.
- [5] MARCIL-LACOSTE, L.: *Claude Buffier and Thomas Reid: Two Common-Sense Philosophers*. Kingston and Montreal: McGill-Queen's 1982. Cit. podľa [6].
- [6] NICHOLS, R.: *Thomas Reid's Theory of Perception*. Oxford: Clarendon Press 2007.

- [7] REID, T.: *An Inquiry into the Human Mind on the Principles of Common Sense*. Edinburgh: A. Mullar 1764. Zdroj: Rescher, N.: *Common-Sense: A New Look at an Old Philosophical Tradition*. Milwaukee: Marquette University Press 2005.
- [8] REID, T.: *Essays on the Intellectual Powers of Man*. Cambridge – London: The M.I.T. Press 1969.
- [9] RESCHER, N.: *Common-Sense: A New Look at an Old Philosophical Tradition*. Milwaukee: Marquette University Press 2005.
- [10] RUSSELL, B.: Hume. In: *Logika, veda, filozofie, spoločnosť*. Praha: Svoboda 1993.
- [11] SZAPUOVÁ, M.: Niekoľko poznámok k Wittgensteinovým úvahám o poznaní, pochybnosti a istote. In: *Organon F*, roč. 9, príloha, 2002, s. 59 – 69.
- [12] WITTGENSTEIN, L.: *O istote*. Bratislava: Kalligram 2006.
- [13] WOLTERSTORFF, N.: *Thomas Reid and the Story of Epistemology*. New York: Cambridge University Press 2001.

Mgr. Martin Nuhlíček
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. 6
818 01 Bratislava 1
SR
e-mail: martin.nuhlicek@yahoo.com